

UNIVERSITATEA „AUREL VLAICU” ARAD
FACULTATEA DE TEOLOGIE
ȘCOALA DOCTORALĂ - DOMENIUL TEOLOGIE

***ONTOLOGIE ȘI PERSONALISM ÎN TEOLOGIA
PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE
ȘI A PROFESORULUI CHRISTOS YANNARAS
REZUMAT***

Coordonator științific:
Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan Tulcan

Doctorand:
Pr. Achim Alin Nicușor

2017

CUPRINSUL

INTRODUCERE	2
MOTIVUL	5
STADIUL	
CERCETĂRII	5
METODA	6
OBIECTIVELE CERCETĂRII	6
CLARIFICĂRI TERMINOLOGICE	7
CAPITOLUL 1	
PRIVIRE SINTETICĂ ȘI ISTORICĂ ASUPRA TERMENILOR DE ONTOLOGIE ȘI PERSOANĂ	9
1.1. Excurs istoric asupra termenului de Ontologie.....	9
1.1.1. Excurs istoric asupra termenului de Ontologie în filosofie.....	10
1.1.2. Excurs istoric și sistematic asupra termenului de Ontologie în Teologie.....	25
1.2. Excurs istoric asupra termenului de Persoană.....	29
1.2.1. Excurs istoric asupra termenului de Persoană în filosofie.....	29
1.2.2. Excurs istoric și sistematic asupra termenului de Persoană în teologie.....	30
CAPITOLUL 2	
RELAȚIA DINTRE ONTOLOGIE ȘI PERSONALISM ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ A SECOLULUI AL XX-LEA	38
2.1. Depășirea abstractizării teologiei prin recurgerea la teologia și spiritualitatea Sfinților Părinți.....	38
2.2. Congresul Facultăților de teologie de la Atena (1936).....	41
2.3. Relația dintre Ontologie și Personalism în teologia rusă.....	50
2.4. Relația dintre Ontologie și Personalism în teologia greacă.....	82
2.5. În concluzie.....	92

CAPITOLUL 3

CONCEPTUL DE PERSOANĂ ÎN GÂNDIREA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE.....93

3.1. Redescoperirea relației dintre Persoană și Ontologie în teologia ortodoxă românească.....93

3.2. Relația dintre Persoană și Ontologie, în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae.....104

3.3. Ontologie și Personalism în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae. Influențe filosofice.....129

3.4. Ontologie și Personalism în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae. Influențe patristice.....138

3.5. Implicațiile relațiilor dintre Ontologie și Personalism în abordarea temelor dogmatice, în Teologia Dogmatică a Părintelui Dumitru Stăniloae.....145

3.5.1. Implicațiile relațiilor dintre Ontologie și Personalism în Triadologie.....149

3.5.2. Implicațiile relațiilor dintre Ontologie și Personalism în Antropologie.....161

3.5.3. Implicațiile relațiilor dintre Ontologie și Personalism în Hristologie.....176

3.5.4. Implicațiile relațiilor dintre Ontologie și Personalism în Eclesiologie.....186

3.5.5. Implicațiile relațiilor dintre Ontologie și Personalism în Eshatologie.....198

3.6. Concluzii.....212

CAPITOLUL 4

FIINȚA ȘI PERSOANA ÎN GÂNDIREA PROFESORULUI CHRISTOS YANNARAS.....214

4.1. Preliminarii.....214

4.2. Ireductibilitatea persoanei.....217

4.2.1. Conceptul de ființă.....227

4.2.2. Sfânta Treime, model suprem de comuniune.....231

4.2.3. Între Apus și Răsărit.....236

4.3. Conceptul de persoană.....242

4.3.1. Omul, chip al lui Dumnezeu între libertate și iubire, și atributele naturale.....	247
4.3.2. Persoana umană, chip al Veșnicului Dumnezeu....	251
4.3.3. Unicitatea persoanei.....	255

Capitolul 5

TEOLOGIE ȘI FILOSOFIE ÎN GÂNDIREA PROFESORULUI CHRISTOS YANNARAS.....

5.1. Legătura dintre teologie și filosofie în gândirea profesorului Christos Yannaras.....	258
5.2. Omul, între natură și persoaneitate.....	266
5.3. Implicațiile teologice ale personalismului în gândirea profesorului Christos	269
5.4. Limitele personalismului în gândirea profesorului Christos Yannaras. Influențe filosofice.....	273

CAPITOLUL 6

ONTOLOGIE ȘI PERSONALISM ÎN GÂNDIREA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE ȘI A PROFESORULUI CHRISTOS YANNARAS.....

6.1. Puncte comune.....	276
6.2. Deosebiri.....	278
6.3. Concluzii.....	285

CAPITOLUL 7

ONTOLOGIE ȘI PERSONALISM. TENDINȚE ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEMPORANEITATE.....

7.1. Unitate în diversitate.....	291
7.2. Perspective și orientări dogmatice la începutul secolului al XXI-lea.....	297
7.3. Ortodoxia în contemporaneitate.....	300
7.4. Accente noi în teologia secolului al XXI-lea.....	303
7.5. Omul contemporan, între idealul Bisericii și idealurile lumii.....	306

CONCLUZII.....

BIBLIOGRAFIE.....

CUPRINS.....

REZUMAT

Lucrarea intitulată *Ontologie și Personalism în teologia părintelui Dumitru Stăniloae și a profesorului Christos Yannaras*, își propune să evidențieze modul în care au fost percepuți termenii de ontologie și persoană la începutul secolului al XX-lea, în Biserică, și nu numai, și evoluția înțelesului acestor termeni, pe baza mișcărilor sociale, culturale și teologice din prima jumătate a secolului respectiv. Analiza acestei evoluții terminologice, ca sens, nu se dorește a fi una istorică, ci mai ales una dogmatică, însă nu se poate face abstracție, pentru o mai bună înțelegere, nici de situația istorică și mișcările culturale specifice timpului respectiv.

În lumina celor prezentate în lucrare, se dorește expunerea cât mai exactă a situației nefavorabile vieții duhovnicești din Biserică în general, dat fiind faptul existenței unor influențe nefaste care erau integrate în viața Bisericii, atât la nivel academic, cât și la nivelul vieții duhovnicești personale.

Lucrarea dorește, în special, urmărirea parcursului sinuos al înțelesului cât mai bine al ființei umane, în general, modul în care persoana umană poate să treacă de la nivelul de individ la nivelul de persoană, pericolele la care se expune ființa umană printr-o înțelegere falsă și raportare eronată la Dumnezeu, cât mai ales rolul imens pe care l-au avut teologii personaliști din a doua jumătate a secolului al XX-lea în redarea ființei umane a demnității șubrezite de înțelesuri străine duhului patristic al Bisericii. Bineînțeles, în lucrare, am amintit doar tangențial nume importante, cu rezonanță universală a unor mari teologi, care meritau o mult mai mare atenție, însă spațiul lucrării a fost destinat cu precădere celor doi mari teologi ai secolului XX, respectiv părintele Dumitru Stăniloae și profesorul Christos Yannaras, fără a minimaliza contribuția celorlalți teologi extrem de importanți.

În ceea ce privește conținutul metodologic al lucrării, ea se întinde pe parcursul a șapte capitole, structurată pe mai multe subcapitole fiecare, în care am încercat să surprind, fără a putea spune că am reușit o analiză exhaustivă – de altfel conținutul oricărei

lucrări, implicit conținutul lucrării mele putând fi oricând îmbunătățit - , aspecte esențiale privind termenii de ființă și persoană, și modul de percepere a acestora în prima jumătate a secolului al XX-lea, în Biserică și nu numai, cât și rolul esențial pe care l-a avut părintele Dumitru Stăniloae în înnoirea teologiei dogmatice românești, toate acestea într-o sinteză comparativă cu teologia profesorului Christos Yannaras.

Astfel, în primul capitol, intitulat *Privire sintetică și istorică asupra termenilor de ontologie și persoană*, structurat pe două subcapitole mari care cuprind mai multe subpuncte, am considerat ca fiind absolut necesar să facem o incursiune asupra termenului de ființă, mai ales, în istoria filosofiei, începând de la filosofia presocratică până la apariția Creștinismului, dat fiind faptul că acest termen are origine filosofică și a fost vehiculat foarte mult timp în gândirea universală, cu mult înainte de apariția Creștinismului.

Este interesant de urmărit, în acest capitol, faptul că filozofii greci, antici, identificau Ființa divină cu acel celebru Principiu Unic din care izvorăsc toate. Prin simpla înțelepciune pur omenească, mult înainte de orice fel de Revelație divină concretă, filozofii ajunseseră să accepte un Demiurg, un Principiu Unic Cauzator al Universului, dincolo de orice politeism specific timpurilor precreștine. Am considerat ca fiind necesară o asemenea incursiune, dat fiind faptul că termenul de ființă a fost preluat mai apoi de către Părinții Bisericii, încreștinat și primind o accepțiune proprie, demnă de Ființa Divină, pe baza Întrupării lui Dumnezeu și a Revelației biblice.

Se ajunsese, în filozofia antică să se traseze anumite trăsături specifice acestui Principiu Unic. Astfel vechii filozofi presocratici știau că Dumnezeu trebuie să fie *etern* și *nenăscut*, pe baza raționamentului că dacă Dumnezeu ar fi născut, ar însemna că există ceva mai mare decât El, pe de o parte, iar pe de alta, Dumnezeu nu putea să ia ființă din ne-ființă, pentru că în felul acesta s-ar nega însuși principiul de existență al ființei.

Pe de altă parte, se cunoștea, tot pe baza rațiunii, faptul că Dumnezeu trebuie să fie *unic și indivizibil*, pentru că este cu neputință să existe mai multe ființe eterne și infinite, existența acestora mărginindu-se și excluzându-se reciproc. De asemenea, Dumnezeu trebuie să fie *Ființa necesară*, pentru că dacă ceva există, în cazul de față, Dumnezeu, atunci El trebuie să existe cu necesitate.

O altă idee dezvoltată de filosofii presocratici se referă la *plenitudinea Ființei*, caracteristică asemănătoare cumva cu ideea perfecțiunii lui Dumnezeu din Creștinism.

Un aspect deosebit de important subliniat în capitolul respectiv, constă în lipsa înțelegerii lui Dumnezeu de către filozofie, ca fiind Persoană. După cum am amintit mai sus, toate atributele lui Dumnezeu afirmate de filozofie, sunt atribute prin excelență proprii ființei, nu persoanei. Marele merit al Sfinților Părinți ai Bisericii constă în revelarea lumii a lui Dumnezeu ca persoană împărtășibilă, aspect deosebit de important, prin care omul poate să intre în legătură de comuniune cu Dumnezeu, idee total absentă în filosofia greacă veche.

Ca suport didactic și operațional al acestei prime părți a lucrării, am folosit mai multe cărți specifice și dicționare de filozofie, dublate de alte cărți cu specific teologic strict pe tema respectivă, și care se regăsesc cu titlul în bibliografia capitolului, prin care am urmărit modul în care acești termeni au fost înțeleși și utilizați în filozofie, cât și felul în care aceștia au fost preluați ulterior de către Părinții Bisericii și înțelesul dat de ei.

După observarea și analizarea termenului de ființă, termen care are o consistentă substanță în domeniul filosofiei, deși sărăcăcioasă în comparație cu înțelesul acesteia în teologie, a urmat observarea și analizarea termenului de persoană, termen care ne apare aproape irelevant în filosofia antică. Numai în filosofia antică latină întâlnim noțiunea de persoană în latinescul *persona*, și care avea înțeles de chip, mască, înfățișare cu referire la om, însă, în comparație cu bogăția de înțelesuri aplicată noțiunii de persoană de către Sfinții Părinți ai Bisericii, ulterior, această noțiune este total irelevantă și nesemnificativă în filozofie. Am arătat faptul că nici nu

putea fi altfel de vreme ce noțiunea de persoană trebuie să fie strict legată de noțiunea de Dumnezeu ca Persoană, lucru ce nu era cunoscut în filosofia veche.

Capitolul al doilea al lucrării, intitulat *Relația dintre Ontologie și Personalism în teologia ortodoxă a secolului al XX-lea*, cuprinde patru subcapitole mari, subcapitole în care am vorbit despre situația Bisericii Ortodoxe în contextul frământărilor sociale din prima jumătate a acestui secol, vizând, desigur, problematica persoanei, intens dezbătută și frământată în această perioadă. Primul subcapitol a fost dedicat tocmai prezentării generale a contextului acestor frământări, secol care a fost marcat de tragice transformări și crize sociale de tot felul, care au culminat cu cele două războaie mondiale, situație în care și Biserica a avut foarte mult de suferit.

În acest context impropriu desfășurării firești a vieții bisericești, Biserica s-a confruntat și cu o serie întregă de crize de ordin intern, crize care au pus la grea încercare echilibrul dogmatic și moral din Biserică. Aceste crize interne care vizau problematica persoanei, ecumenismul – care a adus la vremea respectivă mare tulburare în Biserică dat fiind faptul că unii teologi erau pentru dialog, alții împotriva, accentuând doar valorile proprii și specifice Bisericii -, problematica eclesiologiei, scolasticismul învățământului teologic promovat, care era tot mai frustrant pentru teologii de marcă, toate acestea și altele, au creat tensiuni inimaginabile în Biserică, unitatea Bisericii însăși fiind pusă la grea încercare.

În acest climat cultural – teologic, au început să se afirme tot mai mulți teologi ortodocși care cereau insistent revenirea la teologia Sfinților Părinți ai Bisericii din veacurile primare. În acest sens, a început o perioadă de decantare, de filtrare și purificare a învățaturii de credință ortodoxe, la început prin identificarea elementelor străine spiritualității creștin – ortodoxe din Biserică, mai ales din învățământul teologic academic, denunțarea elementelor de factură apuseană din teologie, scolasticismul ca metodă didactică, pietismul ca atitudine existențială de raportare la Dumnezeu, toate acestea alterând învățătura patristică proprie Bisericii Ortodoxe și falsificând duhul Bisericii.

A urmat apoi o perioadă în care marii teologi au început să scrie singuri cărți și manuale de teologie dogmatică și sistematică și nu numai, nemulțumiți fiind să folosească pe mai departe tot manuale vechi care sufereau puternic fie de influențe scolastice apusene, fie de influențe pietiste ale teologiei slave. În prima jumătate a secolului al XX-lea, chiar și episodul acesta al conceperii de manuale proprii, nu a avut succesul scontat, dat fiind faptul că aceste manuale au rămas pe mai departe tributare metodelor scolastice de abordare, respectiv metoda istorică, folosită bunăoară de Makarie Bulgakiv, dar care era lipsită de relevanță duhovnicească, fiind perfect rațională, metoda sintetic-filosofică, abordată de unii teologi greci, printre care îl amintim pe Hristu Andrutsos ca fiind cel mai reprezentativ, dar care, de asemenea era tributatar filosofiei, deci și de aici lipsind elementul duhovnicesc absolut necesar teologiei și metoda simbolică, mult folosită în teologia românească, până la afirmarea ca teolog a părintelui Dumitru Stăniloae, care schimbă definitiv viziunea asupra teologiei, oferind o viziune patristică, singura, de altfel, proprie Bisericii Ortodoxe. Se înțelege că toate aceste schimbări majore de orientare, s-au petrecut în mulți ani, cristalizându-se încet, încet, învățătura Bisericii, pe măsură ce se curăța de influențele amintite mai sus.

În continuare, în al doilea subcapitol, am vorbit, succint, despre importanța Congresului Facultăților de Teologie de la Atena din anul 1936, cu toate că aici nu s-a dezbătut în mod expres problema personalismului, dar acest congres fiind extrem de important mai ales prin apelul făcut de către George Florovsky, care denunța teologia scolastică și insista aspra necesității întoarcerii la modul de teologhisire al Sfinților Părinți.

În țara noastră, părintele Dumitru Stăniloae a înțeles mai dinainte de anul 1936 necesitatea întoarcerii la modul de teologhisire al Părinților Bisericii, când, începând cu anul 1929 și până în anul 1933, s-a ocupat cu traducerea unor fragmente din opera Sfântului Grigorie Palama, din încununarea acestor traduceri văzând lumina tiparului în anul 1938, la Sibiu, cartea sa intitulată *Viața și învățătura*

Sfântului Grigorie Palama, carte nouă și inedită ca metodă de abordare teologică, în acele vremuri.

Al treilea subcapitol din capitolul al doilea, extrem de important pentru întreaga lucrare, este închinat teologiei ortodoxe ruse din diaspora. Am subliniat, în acest capitol, tragismul expulzării intelectualilor ruși în diaspora, în contextul negării de către regimul politic rus de atunci, a valorii acestora. Astfel, foarte mulți intelectuali – preoți, profesori, filosofi, oameni de cultură, oameni de știință etc – au luat drumul exilului în diferite țări europene și nu numai, care, s-au dovedit mai apoi foarte prielnice preocupărilor culturale ale acestora. Cu toate că, la nivel personal, exilul în sine a fost o tragedie, totuși el a fost extrem de benefic vieții culturale și teologice a Bisericii în general, teologii ruși oferind fermentul dezvoltării teologiei persoanei.

Teologia rusă a teologilor din diaspora era o teologie profund personalistă, experimentală, aproape pietistă, dar lipsită de o ontologie bine definită. Dimpotrivă, teologia Bisericii Apusene, chiar și teologia Bisericii Ortodoxe grecești din perioada aceea, care activa sub o puternică influență a teologiei scolastice, era o teologie bine definită ontologic, dar lipsită de profunzimea experienței duhovnicești, teologia persoanei fiind precar definită, aproape lipsită de importanță. Ținând cont și de existența și forța filosofiei existențialiste din acea perioadă, în plină desfășurare, avem *ingredientele* perfecte pentru desfășurarea unei noi revoluții cultural – teologice.

Am dezvoltat în acest subcapitol, atât cât mi-a permis spațiul alocat, teologia celor mai reprezentativi teologi și filosofi ruși din diaspora, implicațiile lor teologice, contribuția privind dezvoltarea și clarificarea chestiunilor teologice fierbinți ale vremii, erorile teologiei scolastice și a celei de factură pietistă, încercând să trasez câteva directive în ceea ce privește urmările dezvoltării în felul acesta a teologiei.

În ultimul subcapitol, al patrulea al acestui capitol, am schițat câteva caracteristici proprii, în ceea ce privește relația dintre Ontologie și Personalism în teologia de factură greacă, în gândirea

câtorva dintre teologii ortodocși greci, urmărind nu teologii în sine, multitudinea acestora nepermițând această analiză, cât mai ales, observând care ar fi diferențele dintre teologia personalistă rusă, prin reprezentanții ei, și teologia personalistă greacă, prin reprezentanții ei. De altfel, excluzându-i pe părintele Dumitru Stăniloae și pe profesorul Christos Yannaras, teologi care fac în mod direct obiectul lucrării de față, nici un alt teolog nu a fost abordat în mod direct, ceea ce s-a urmărit în lucrare fiind problematica ontologiei și a personalismului ca fenomen manifestat în Biserică.

Dacă tot ceea ce am tratat în primele două capitole ale lucrării au fost, cumva, chestiuni introductive și premergătoare temei propriuzise, deși absolut necesare clarificării temei, din capitolul al treilea al lucrării începe tratarea efectivă a subiectului propus spre abordare.

Capitolul al treilea al lucrării, intitulat *Conceptul de persoană în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae*, cuprinde cinci subcapitole împărțite pe subpunctele aferente, în care am încercat, pe cât posibil, pe de o parte să evidențiez contribuția părintelui Dumitru Stăniloae în ceea ce privește clarificarea noțiunii de persoană, extrem de tulbure definită în teologia anterioară lui, iar pe de altă parte să subliniez aportul neprețuit pe care părintele Dumitru Stăniloae l-a adus în dezvoltarea teologiei dogmatice românești și universale, făcând adesea referire la teologia profesorului Christos Yannaras, după cum, în capitolul următor închinat profesorului Christos Yannaras, vom face dese referiri la teologia părintelui Dumitru Stăniloae.

După cum este știut, teologia academică anterioară părintelui Dumitru Stăniloae suferea de grave carențe. Astfel, teologia, dar mai cu seamă teologia dogmatică era predată după manuale traduse din alte limbi, manuale care sufereau de grave influențe străine de duhul Bisericii Ortodoxe, respectiv influențe scolastice apusene, sau influențe pietiste răsăritene. Învățământul teologic românesc nu funcționa după manuale proprii, pentru că acestea lipseau. Chiar și după ce teologii români de mare clasă, anteriori părintelui Dumitru Stăniloae, și-au dat seama de marile

carențe ale învățământului teologic românesc, și au început să scrie propriile manuale de teologie, nu s-au putut debarasa, decât parțial, de influențele scolasticismului teologiei apusene, continuând în felul acesta să predea teologia, deși îmbunătățită, până la afirmarea ca teolog a părintelui Dumitru Stăniloae.

În primă fază, teologia părintelui Dumitru Stăniloae a fost privită cu reticență, dat fiind faptul că părintele nu făcea o teologie bazată aproape exclusiv pe citate și argumente din Sfinta Scriptură. Teologia sa se baza masiv pe citate și argumente din scrierile Sfinților Părinți ai Bisericii, fapt pentru care a fost și criticat o vreme. Prin scrierile sale, părintele Dumitru Stăniloae a schimbat unghiul de vizualizare al teologiei, înțelegând cu mult înainte de a se fi desfășurat congresul de la Atena, că îndemnul „înapoi la Părinți” al părintelui Florovsky, devenit celebru după anul 1936, este mai mult decât necesar, chiar esențial, în ceea ce privește înnoirea teologiei dogmatice românești și universale.

În prima parte a acestui capitol, am vorbit despre redescoperirea relației dintre persoană și ontologie, în teologia ortodoxă românească, pe baza teologiei părintelui Dumitru Stăniloae.

Așa după cum am arătat în acest capitol, în teologia acestor vremuri, ființa era despărțită de persoană, înțelegându-se separat. Astfel, teologia scolastică raționalistă, puna accentul pe Ființa lui Dumnezeu în detrimentul Persoanei Sale. Impregnată puternic de filosofia raționalistă, teologia apuseană raționaliza în mod excesiv învățătura de credință despre Dumnezeu, în detrimentul experienței duhovnicești, pierzându-se în tot felul de argumentații raționaliste, abstracte și sterile, lipsite de sevă și viață duhovnicească. Este de la sine înțeles faptul că în situația respectivă, Dumnezeu ca persoană împărtășibilă nu mai are nici un ecou în sufletul credinciosului. Am subliniat, de asemenea, și faptul că, ținând cont de istoria Europei catolice și protestante – excluzând spațiile geografice ale teologiei ortodoxe -, de spiritul popoarelor respective, era aproape cu neputință ca învățătura Bisericii din aceste spații să nu fie afectată. Pe de altă parte, urmare a mișcărilor sociale istorice – cuceriri, cotropiri, subjugări etc – spațiul ortodox a fost și el supus influențelor externe,

inclusiv la nivel bisericesc, fapt regăsit în modul scolastic de abordare teologică în învățământ. Însă, întotdeauna, învățătura de credință dreaptă trebuie să depășească aceste realități și să se ridice peste realitățile istorice.

Înțelegând impasul major în care se afla teologia ortodoxă, părintele Dumitru Stăniloae a dezvoltat o teologie aproape exclusiv personalistă. Chiar dacă a abordat toate subiectele teologiei dogmatice și nu numai, întotdeauna firul roșu al teologiei sale era Hristos – Omul, Dumnezeuul Întrupat. Hristologia și antropologia creștină au fost întotdeauna punctele esențiale ale teologiei sale, fără a minimaliza importanța Ontologiei. Marele merit al părintelui Dumitru Stăniloae constă în regăsirea echilibrului dintre Ființă și Persoană, la Ființa Divină, pe de o parte, iar pe de altă parte, accentuarea posibilității de trăire în comuniune cu Dumnezeu. Ceea ce nu știa teologia scolastică – faptul că se poate crea o legătură de comuniune personală cu Dumnezeu Cel Întrupat – a fost insistent propovăduit de către părintele Dumitru Stăniloae, în toată opera sa.

În următorul subcapitol, am încercat să evidențiez aspecte privind unele influențe venite din partea filosofiei vremii, influențe care au marcat într-un fel pozitiv gândirea părintelui Dumitru Stăniloae.

Este cunoscut faptul că filosofia începutului de secol XX, care se propaga în toate mediile culturale, era filosofia existențialistă. Acest tip de filozofie avea în centrul ei tocmai interesul față de ființa umană, în special. Acest interes era primordial și pentru părintele Dumitru Stăniloae, însă din perspectivă teologică. Cu toate acestea, nici filosofia existențialistă a vremii, nu era de neglijat, cuprinzând numeroase elemente pozitive, demne de a fi luate în seamă și analizate.

Așa după cum nici Sfinții Părinți ai Bisericii din primele veacuri creștine nu au neglijat filosofia platonice, neoplatonică și aristotelică a vremii, ba dimpotrivă, s-au dovedit excelenți cunoscători ai acesteia, la fel și părintele Dumitru Stăniloae a fost un excelent cunoscător al filosofiei existențialiste și idealiste a vremii sale. Specificăm faptul că, spre deosebire de alți teologi care au fost

influențați în ceea ce privește fondul gândirii lor, împrumutând idei filosofice pe care le-au aplicat mai apoi în teologie, părintele Dumitru Stăniloae a fost influențat numai în ceea ce privește metoda și forma de abordare a teologiei sale, acest lucru simțindu-se mai ales în scrierile din tinerețe, dar ca fond a rămas întotdeauna fidel învățaturii de credință specifică Bisericii Ortodoxe, prin teologia Sfinților Părinți.

Spirit universal, părintele Dumitru Stăniloae a fost o personalitate care a avut importante contribuții nu numai în teologie, ci și în filozofie, prin felul în care știa să problematizeze un subiect anume. Teologia părintelui a venit cumva, ca un răspuns clar la dilemele și neclaritățile filosofice ale vremii cu privire la problematica persoanei. Părintele Dumitru Stăniloae nu a fost influențat în gândirea sa de un anume filosof, căruia să îi preia ideile și să le aplice în teologie.

E drept că unele idei filosofice preluate din Heidegger, Burger, Grisebach, Jaspers, Camus, Sartre și alții au fost preluate de părintele, însă doar pentru a fi duse până la capăt prin soluționări teologice, de acolo de unde filosofia nu mai avea soluții. De exemplu, angoasa existențialismului față de nonsens, părintele Dumitru Stăniloae o transformă în angoasa față de posibilitatea pierderii mântuirii. Ideea nonsensului existenței omului preluată mai apoi de către filosofia absurdului lui Camus, sau de filosofia nihilismului lui Nietzsche, părintele o transformă în ideea nonsensului existenței omului pe pământ în afara comuniunii cu Dumnezeu.

În ceea ce privește acea relație de comuniune interpersonală celebră, respectiv – eu – tu – el -, regăsită în teologia părintelui Dumitru Stăniloae în care cei doi – eu și tu – se regăsesc numai în al treilea, ca modalitate de excludere a egoismului și a posesiunii celuilalt, au fost voci care au afirmat că părintele a împrumutat ideea respectivă de la psihologul și filosoful existențialist Ludwig Binswanger, oponentul gândirii lui Freud, însă chiar și așa, profunzimea gândirii părintelui Dumitru Stăniloae, depășește și aprofundează mult această idee.

De asemenea, o altă influență semnificativă a avut-o părintele Dumitru Stăniloae din partea gândirii filosofului Emmanuel Levinas în ceea ce privește așa numita etică relațională dintre persoane. Aceasta până la un punct, pentru că, dacă la părintele Dumitru Stăniloae nu se poate gândi nimic în afara modelului triadologic de existență, la Levinas se poate regăsi o structură diadică a persoanei. Am abordat acest aspect suficient de amănunțit în subcapitolul respectiv.

De remarcat este faptul că părintele Dumitru Stăniloae nu a fost influențat la nivel ideatic de nici un filosof. Adică, părintele nu a introdus în teologia sa nicio idee specifică filosofiei, care să altereze identitatea de credință, cu toate că a purtat numeroase polemici atât convergente, cât și divergente cu numeroși oameni de cultură, chiar dacă în scrierile sale, se observă o oarecare influență din partea filosofiei existențialiste, dar nu în ceea ce privește conținutul de idei, ci numai ca formă de expunere.

În subcapitolul următor am încercat să identific sursele de inspirație și de influență de ordin patristic, care au definit gândirea părintelui Dumitru Stăniloae. Așa după cum este și firesc, omenește vorbind, orice teolog se simte atras mai mult de unii gânditori și mai puțin de alții. Deși spiritul teologic al părintelui Dumitru Stăniloae este un spirit universal în gândirea căruia au loc toți Sfinții Părinți ai Bisericii – el nefiind specialist în sens academic cu privire la un anume Sfânt Părinte -, se poate observa destul de limpede cum anumiți Părinți au influențat gândirea sa. E necesar a aminti aici câțiva dintre cei mai importanți: Sfântul Maxim Mărtirisorul, Sfântul Grigorie Palama, Sfântul Simeon Noul Teolog și în general, părinții filocalici, părintele fiind considerat, pe bună dreptate un teolog cu o gândire filocalică.

În probleme de antropologie, părintele Dumitru Stăniloae îl ia ca martor pe Sfântul Maxim Mărtirisorul, iar în probleme de comuniune personală cu Dumnezeu, Sfântul Simeon Noul Teolog îi stă mărturie. De remarcat este faptul că părintele Dumitru Stăniloae nu a făcut o *teologie personală*. Părintele Dumitru Stăniloae a continuat teologia Sfinților Părinți ai Bisericii, în duh filocalic.

Citindu-i scrierile, nu am avut impresia că se deosebesc, ca duh, de scrierile Sfinților Părinți ai Bisericii.

De asemenea, traducerea, în ediție românească, a celor douăsprezece volume ale Filocaliei, au avut puternice conotații în ceea ce privește influențarea gândirii părintelui. Spre deosebire de alți teologi, la părintele Dumitru Stăniloae, când vorbim de influențe, nu avem de-a face cu anumite conotații negative în ceea ce privește gândirea sa – influența presupunând o alterare a gândirii proprii -, ci dimpotrivă, o îmbunătățire a propriei viziuni teologice, pe baza teologiei marilor Sfinți Părinți. Părintele Dumitru Stăniloae nu a fost un teolog original în ceea ce privește introducerea în teologie a anumitor inovații. Teologia sa este însăși teologia Bisericii și a Sfinților Părinți care fusese trecută în desuetudine la vremea aceea și care aștepta persoana potrivită și capabilă de a o scoate din nou la lumină și dăruită lumii așa cum este ea, fără influențe străine de duhul ei, lucru încununat cu mult succes prin calitățile sufletești și prin eforturile intelectuale ale acestuia. Ne-a rămas de la părintele Dumitru Stăniloae o mărturie scrisă de o asemenea anvergură și valoare, încât până în zilele noastre, după mai bine de o jumătate de secol, nu a fost descoperită și asimilată în întregime de către teologii ulteriori și actuali.

În ultimul subcapitol, am încercat, punctual, să dezvoltăm care sunt în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae, implicațiile relațiilor dintre Ontologie și Personalism în abordarea temelor dogmatice în *Dogmatica* sa. Astfel, am început analizarea acestui aspect și care sunt implicațiile sale, în Triadologie, Antropologie, Hristologie, Ecclesiologie și finalizând cu Eshatologia.

Ceea ce este demn de remarcat în toate subpunctele respective, este faptul că părintele Dumitru Stăniloae acordă persoanei, fie divine, fie umane, în funcție de subiectul concret abordat, locul central. Pentru părintele, nu există ființă neipostaziată în persoană, după cum nu poate să existe nici persoană lipsită de ontologie. Aceste două realități – ființa și persoana – se subînțeleg reciproc, neputând exista una fără cealaltă, părintele Dumitru Stăniloae reușind să împace într-un mod fericit ontoteologia cu

teologia persoanei, teologia raționalistă a Ființei Divine, cu teologia personalistă. Persoana, în viziune părintelui, este cheia înțeleșului tuturor ființelor. Mai înainte de orice, Dumnezeu trebuie să fie tri-personal, pentru că altfel nu ar putea relaționa Persoanele întreolaltă. Ființa, potrivit teologiei sale, este. Ființa nu relaționează. Ea este un dat. Ceea ce relaționează este Persoana. Iar Dumnezeu este relație de comuniune, deci Treime de Persoane. Apoi, liantul dintre Dumnezeu ca Persoană și ființa umană ca persoană este Fiul lui Dumnezeu, Hristos Întrupat. Hristos S-a făcut pe Sine om, ca să fie ca unul dintre noi, oamenii, pentru ca și pe noi să ne ridice la starea de desăvârșire și la demnitatea de frați ai Lui. În virtutea chipului lui Dumnezeu zidit de El în noi la creație și în virtutea înomenirii Fiului lui Dumnezeu, ființa umană are această demnitate de a fi persoană asemenea lui Dumnezeu.

Capitolul al patrulea, intitulat *Ființa și Persoana în gândirea profesorului Christos Yannaras*, împărțit pe trei subcapitole formate din mai multe subpuncte, prezintă, pe cât a fost cu putință, teologia profesorului Christos Yannaras, cu precădere în ceea ce privește teologia sa personalistă.

În gândirea profesorului Christos Yannaras, teologia persoanei ocupă un loc central. El vede ființa și persoana ca două realități inseparabile. În cartea sa *Adevărul și unitatea Bisericii*, profesorul Christos Yannaras analizează valoarea ființei umane ca persoană, integrată eclesial. Pentru profesorul Christos Yannaras, ideea *devenirii* ființei umane ca persoană, prin asumarea liberă și conștientă a valorilor Bisericii Ortodoxe, este de asemenea foarte importantă. De altfel, această idee a devenirii, se regăsește și la anumiți teologi contemporani, cum ar fi Sofronie Saharov, Rafail Noica, idee prin care ființa umană nu poate fi considerată pe deplin persoană decât în măsura în care calitățile sale sufletești sunt activate de Dumnezeu, în Biserică. Pentru profesorul Christos Yannaras ființa umană nu poate fi înțeleasă ca persoană, în deplinătatea sensului, decât în Biserică ce păstrează fidel învățăturile Sfinților Părinți ai Bisericii.

Profesorul Christos Yannaras se opune modului de a teologhisi a Bisericii Catolice și a Bisericii Protestante, arătând faptul că acestea au diluat mult adevărul și unitatea Bisericii, îndepărtându-se, fie prin esențialism – în cazul Bisericii Catolice -, fie prin pietism – în cazul Bisericii Protestante -, de adevărul evanghelic propovăduit în Biserica Ortodoxă.

De altfel, se remarcă în gândirea profesorului Christos Yannaras, un accentuat filioelenism, acest aspect manifestându-se în gândirera sa printr-o anumită desconsiderare a teologiei ortodoxe de altă naționalitate. Pe de o parte, filioelenismul gândirii sale se manifestă printr-o exagerată afirmare a teologiei personaliste proprii gândirii sale, ca reacție împotriva teologiei esențialiste apusene, iar pe de altă parte printr-o exagerată acuză adusă teologiei ortodoxe de rit slav pe care o învinuiește de pietism, cu toate că nu este vorba de același tip de pietism întâlnit în Biserica Protestantă, în condițiile în care un puternic curent pietist se manifesta în anumite medii teologice, inclusiv în Grecia. De altfel, profesorul Christos Yannaras era conștient de aceasta atunci când vorbește despre occidentalizarea teologiei grecești. În acest sens, se remarcă un ușor dezechilibru în gândirea sa teologică, în ceea ce privește relația care se stabilește între Ființă și persoană.

Referitor la Ființa lui Dumnezeu, gândirea profesorului Christos Yannaras rezzonează cu gândirea părintelui Dumitru Stăniloae în aceea că afirmă incognoscibilitatea lui Dumnezeu ca Ființă și posibilitatea cunoașterii Sale ca Persoană, din lucrările și manifestările Sale în creație. Potrivit gândirii sale, Sfânta Treime nu este percepută simplu, ca treime de persoane, fără legătură întreolaltă, ci relațional în Biserică, adică, de exemplu, Dumnezeu Tatăl este perceput în Biserică mai mult ca tată proniator decât ca ființă atotputernică, la fel și în ceea ce privește celelalte două persoane ale Sfintei Treimi. Iar dacă Sfânta Treime se comportă relațional în Biserică, înseamnă că relația stabilește caracterul de comuniune a Persoanelor Treimice.

De asemenea, este util de subliniat aici faptul că, în ceea ce privește Ființa Divină, profesorul Christos Yannaras remarcă esența

divină plecând de la Persoana lui Dumnezeu, nu invers, după cum afirmă teologia catolică. Dacă teologia catolică pleacă, prin raționament, de la ideea de ființă a lui Dumnezeu, ca să ajungă la persoană, teologia ortodoxă, la care subscrie aici profesorul Christos Yannaras, pleacă, pe bază experimentală, de la ideea de persoană a lui Dumnezeu, pentru a defini, pe cât posibil, ființa Sa. De altfel, este firesc să fie așa, din moment ce Dumnezeu s-a descoperit omului ca Persoană, nu ca Ființă, iar în mod desăvârșit ca Persoană, prin Întrupare.

Înțelegându-L pe Dumnezeu ca Treime de persoane iubitoare, Dumnezeu ni se descoperă pe Sine în calitate de Persoană, nu în calitate de Ființă, adică Dumnezeu este înțeles, în Biserică, mai mult având calitatea de Tată, de Fiu și de Duh Sfânt, decât calitatea de Dumnezeu atotputernic. Acest aspect este important deoarece ni se revelează sub forma aceasta, caracterul personal la Ființei Divine.

Capitolul al cincilea, intitulat *Teologie și filozofie în gândirea profesorului Christos Yannaras* este împărțit în patru subcapitole, în care am vorbit, cu precădere despre influențele filosofice ale gândirii sale teologice, cât și de așa numitele limite în ceea ce privește personalismul său.

Profesorul Christos Yannaras nu are pretenția de a se numi pe sine teolog. Dimpotrivă, el se numește pe sine mai mult filosof decât teolog, de aceea gândirea sa este considerată ca fiind mai mult o filozofie religioasă decât teologie. Evoluția sa teologică stă în strânsă legătură cu evoluția teologiei personaliste din diaspora. Teologii ruși, expulzați fiind în diaspora de regimul politic din țara lor, au adus cu ei acest tip de teologie, care a venit cumva ca un puternic contraargument în fața filosofiei existențialiste. Teologia profesorului Christos Yannaras fiind o teologie profund personalistă, evident că a fost influențat de gânditorii personaliști ruși din diaspora.

Cele mai importante personalități filosofice care au influențat gândirea teologică a lui Christos Yannaras au fost Berdiaev, Sarte, Heidegger și alții. Christos Yannaras a împrumutat adesea idei din filosofia acestora, pe care le-a integrat în cărțile sale.

De exemplu, dacă părintele Dumitru Stăniloae folosește în argumentația sa teologică idei și citate din Sfinții Părinți, remarcăm faptul că profesorul Christos Yannaras folosește în argumentație idei filosofice pe care le aplică teologiei sale, dar mai ales ca metodă de abordare și argumentare, acest aspect este mai mult decât evident.

Un aspect important de amintit aici, în ceea ce privește modul de percepere al realității dumnezeiești personale, constă în divergența de opinie cu Apusul creștin. Dacă în Apus exista tendința, pe baze filosofice și raționale de a întemeia ideea de unitate divină pe unitatea de substanță, Christos Yannaras arată, tot ca o argumentație rațională, faptul că unitatea divină se întemeiază pe monarhia Tatălui, ca Unic Principiu cauzator în Sfânta Treime.

De asemenea, profesorul Christos Yannaras a primit adesea critici din partea altor teologi, dintre care cel mai fervent, poate, este Jean – Claude Larchet, în care profesorul este criticat cu privire la metoda sa de argumentare, socotită ca fiind proprie teologiei catolice și protestante. Cu toate acestea, Christos Yannaras nu a dezvoltat o teologie de tip apusean, în fond, ci o teologie ortodoxă, dar în ceea ce privește forma de exprimare și metoda de argumentare, subiectul rămâne deschis.

Chiar dacă gândirea teologică a profesorului Christos Yannaras cunoaște anumite influențe din partea filosofiei existențialiste, mai ales în ceea ce privește teologia persoanei, contribuțiile în ceea ce privește percepția și înțelegerea personalismului ca fenomen manifestat în Biserică, sunt semnificative. Personalismul, ca fenomen teologic manifestat în Biserica primei jumătăți a secolului al XX-lea, cu ecouri până astăzi, a venit ca reacție împotriva filosofiei existențialiste și a esențialismului catolic și a fost propagat aproape exclusiv de către școala neopatristică rusă din diaspora. Această metodă de abordare teologică – pentru că este și o metodă, nu doar o reacție -, va deveni mai apoi, o categorie aparte de interpretare a vieții mistice și liturgice a învățaturii de credință a Bisericii, și care va inspira, mai apoi, toate generațiile de teologi mai noi.

Văzând că teologia greacă modernă se află într-un impas impus de teologia scolastică și pietistă, de ambele părți, profesorul Christos Yannaras, alături de Ioannis Zizioulas, vor schimba perspectiva de orientare teologică, reluând în notă euharistică tezele personaliste, sub forma unei manifestații teologice patristice elenofile, profund antioccidentale. În acest context, elenofilismul exagerat al profesorului Christos Yannaras poate fi considerat ca fiind un minus – neesențial, dar un minus – al gândirii sale teologice.

Un alt minus al teologiei sale, considerăm că ar fi acela al neputinței lui Christos Yannaras de a găsi o modalitate de împăcare între persoană și natură în ființa omului. Astfel, potrivit gândirii sale, persoana are datoria de a lupta *împotriva* naturii individuale, adică împotriva afectelor personale, a nevoilor naturale, biologice, prin care persoana își exprimă libertatea trupească. Însă, potrivit învățaturii de credință a Bisericii noastre, afectele, sau calitățile psihice naturale sunt bune, pozitive, nimic din ceea ce a pus Dumnezeu în ființa omului nefiind de lepădat, iar acestea nu trebuie suprimate prin efort ascetic, ci dimpotrivă, *convertite* duhovnicește. Omul nu devine persoană – ideea devenirii omului ca persoană este puternic susținută de profesorul Christos Yannaras – suprimându-și sau negând necesitățile fiziologice, ci dimpotrivă, înduhovnicindu-le. Această idee a suprimării afectelor, este o idee întâlnită în filozofie încă din antichitate și care a fost preluată și de filosofia modernă, influențând gândirea profesorului Christos Yannaras. Spre deosebire de profesorul Christos Yannaras, părintele Dumitru Stăniloae a reușit să exprime clar și coerent această problematică, păstrând duhul Bisericii noastre.

Cel de-al șaselea capitol intitulat *Ontologie și Personalism în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae și a profesorului Christos Yannaras*, este împărțit în două subcapitole în care am încercat să surprind, punctual, care sunt punctele comune și care sunt deosebirile modului de gândire teologică a celor doi teologi amintiți mai sus.

Părțile a treia, a patra și a cincea din lucrare au fost închinare în exclusivitate gândirii teologice a celor doi, în ceea ce privește problematica personalismului, în care am făcut dese referiri

la gândirea celuilalt într-o problematică anume. În capitolul închinat părintelui Dumitru Stăniloae, am adus adesea referiri la teologia profesorului Christos Yannaras, după cum în capitolele închinare profesorului Christos Yannaras nu am ezitat să fac referire la viziunea părintelui Dumitru Stăniloae.

Cu toate acestea, socotim de bun augur existența unui capitol distinct în care să subliniem, punctual pe cât posibil, cere sunt punctele comune ale teologiei celor doi și care sunt divergențele. În primul subcapitol am încercat să evidențiez punctele comune. Astfel, în ceea ce privește punctele comune, se remarcă în primul rând interesul crescut, aproape exclusiv al celor doi mari teologi față de teologia persoanei, în general. Acest lucru este cumva firesc dacă ținem cont de problematica timpului în care aceștia au activat, timp impregnat puternic de personalism teologic, filosofic, psihologic și social.

În al doilea rând, ambii teologi au fost profund influențați de filosofia existențialist – personalistă a timpului și spațiului în care au activat, însă în forme diferite, așa după cum vom arăta mai jos, când o să vorbim despre deosebiri.

În al treilea rând, ambii teologi scot în evidență învățătura Bisericii Ortodoxe cu privire la raportul dintre ființă și persoană. Astfel, așa după cum am arătat deja, se cunoaște faptul că Biserica Catolică promova o teologie de tip raționalist, iar din această perspectivă, teologia cu privire la Dumnezeu, promovată, nu putea să fie altfel decât esențialistă. Cei doi au arătat care sunt efectele acestei perspective teologice, respectiv scolasticismul, ariditatea teologică, teologie moartă pentru că este aproape exclusiv raționalistă, lipsită de viață, filozofie religioasă. Cei doi mari teologi au arătat faptul că secretul unei teologii vii și lucrătoare constă tocmai în perspectiva inversă, adică în perceperea lui Dumnezeu ca Persoană împărtășibilă, comunicabilă, a-L percepe pe Dumnezeu Tatăl, de exemplu, mai mult ca pe un Tată iubitor, proniator, care L-a trimis pe Fiul Său în lume ca să moară pentru păcatele omenirii, nu aproape exclusiv ca o Ființă Atotputernică și Infinită.

De asemenea ei au mai arătat faptul că cugetându-L pe Dumnezeu ca Persoană, vom ajunge, din aceasta, la a-L cugeta și ca Ființă Atotputernică. Dar raționamentul invers nu este valabil, iar drept dovadă stă toată filosofia începând cu presocraticii, care nu au reușit să Îl perceapă pe Dumnezeu ca Persoană, pentru că nu au avut experiența comuniunii cu El în biserică prin rugăciune.

În cea ce privește deosebirile teologice dintre cei doi, acestea sunt puțin mai nuanțate. Cea mai importantă deosebire dintre cei doi constă în unghiul de vizualizare diferit a problematicii persoanei, iar acest aspect ține de felul în care cei doi au fost influențați de alte învățături străine de învățătura Bisericii Ortodoxe, în special de filosofia existențialist – personalistă a vremii lor. Prin urmare, se remarcă faptul că profesorul Christos Yannaras a fost influențat ca fond al gândirii sale, de către filozofie, pe când părintele Dumitru Stăniloae ca formă de exprimare, ca metodă, iar aceasta numai în tinerețe.

Dacă gândirea părintelui Dumitru Stăniloae a fost profund influențată de Sfinții Părinți ai Bisericii, respectiv Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Grigorie Palama, Sfântul Simeon Noul Teolog și părinții filocalici, de pe această poziție teologhisind, profesorul Christos Yannaras a fost influențat de filosofia existențialistă, respectiv Berdiaev, Sartre, Heidegger, argumentându-și afirmațiile teologice de pe această poziție și în acest spirit.

Părintele Dumitru Stăniloae a fost cunoscut ca fiind un profund teolog ortodox a cărui teologie dogmatică are accentuate trăsături filocalice. În schimb, profesorul Christos Yannaras a fost cunoscut ca fiind un iscusit profesor de teologie, a cărui teologie, însă, fiind mai rațională în argumentare, se apropie mai mult de ceea ce am putea numi ca fiind o filosofie religioasă.

Așadar, o deosebire importantă între cei doi constă în *metoda* de lucru, care, așa cum am arătat, se desfășoară de pe poziții diferite, însă din pricina influențelor filosofice și rezultatele sunt diferite. Dacă metoda de abordare teologică a părintelui Dumitru Stăniloae poate fi considerată ca fiind una analogică – experimentală, neexistând nicio divergență între modul de a scrie și modul de a trăi

al părintelui, constatăm o abordare diferită în teologia profesorului Christos Yannaras, una mai rațională, fără a ne permite, însă, a face judecăți de valoare asupra vieții personale religioase a profesorului, de altfel el însuși numindu-se pe sine ca fiind mai mult filosof decât teolog, însăși structura gândirii sale fiind formată sub influențele categorice ale filosofiei lui Berdiaev și Heidegger.

O altă deosebire o reprezintă *stilul* de abordare teologică. Părintele Dumitru Stăniloae abordează temele teologice, în formă de spirală, astfel încât revine mereu și mereu la ideea inițială, încât, un cititor neavizat ar avea impresia că părintele se repetă. Dar acest stil nu este unul repetitiv, ci dimpotrivă, unul care aprofundează, astfel încât, dacă părintele revine la ideea inițială, scopul este acela de a îmbogăți înțelesul inițial, de a privi ideea mai complex și din mai multe perspective. Profesorul Christos Yannaras fiind mai rațional, este mai direct și mai tranșant, ajungând din pama la o concluzie pe care o aprofundează mai apoi.

Ca și temperament scriitoricesc, profesorul Christos Yannaras se comportă adesea vulcanic, mai ales atunci când vine vorba de teologia de tip apusean, pe care nu se ferește să o eticheteze în mod direct și categoric, sau când vine vorba de afirmarea filoelenismului specific gândirii sale. Părintele Dumitru Stăniloae e mult mai dulce, mai conciliant, privind cu obiectivitate alte puncte de vedere, cu toate că a cultivat destul de mult o teologie ortodoxă de tip naționalist.

În ceea ce privește strict teologia persoanei, părintele Dumitru Stăniloae împacă într-un mod fericit, perfect ortodox, teologia ființei, ontoteologia, cu teologia persoanei, punându-le în echilibrul care era necesar unei teologii ortodoxe autentice, chiar dacă teologia persoanei ocupă în gândirea părintelui, un loc mai important decât teologia ființei, aspect perfect firesc, ținând cont de specificul gândirii teologice ortodoxe. Spre deosebire de acesta, profesorul Christos Yannaras exagerează rolul persoanei în detrimentul ființei, dar înțelegem acest fapt ca fiind o reacție oarecum firească împotriva esențialismului teologiei catolice. De asemenea, am arătat mai sus ambiguitatea argumentației profesorului

Christos Yannaras, în ceea ce privește raportul dintre persoană și natură în ființa umană.

În concluzie, considerăm că ambii teologi au adus un aport substanțial în dezvoltarea teologiei persoanei, și nu numai, fiind extrem de valoroși în gândirea lor, devenind, cu timpul, repere teologice esențiale pentru generațiile de teologi mai tinere în ceea ce privește continuarea dezvoltării și îmbogățirii teologiei dogmatice.

Ultimul capitol, cel de-al șaptelea, intitulat *Ontologie și personalism. Tendințe și perspective în contemporaneitate*, împărțit în cinci subcapitole, este, pe de o parte un capitol concludiv, iar pe de altă parte aduce problematica persoanei în contemporaneitate, trasând totodată unele idei cu privire la tendințele și perspectivele care se întrevăd astăzi în activitatea Bisericii.

A doua jumătate a secolului al XX-lea se dovedește a fi o perioadă de decantare și limpezire a problemelor bisericești cu privire la problematica persoanei, ca urmare a eforturilor imense venite din partea teologilor, de a limpezi acest aspect, ca efect al asaltului filosofiei existențialist – personaliste.

Departate de a se fi încheiat acest episod din viața teologică, socotim că problema personalismului trasează noi direcții și perspective în direcția dezvoltării și aprofundării teologiei dogmatice. Acest lucru se întâmplă pe baza crizei de personalitate, tot mai acută, prin care trece societatea zilelor noastre. În mod ciudat, deși teologia sensului persoanei este extrem de limpede, totuși societatea se confruntă cu o gravă criză de identitate, și aceasta, poate, din cauza lipsei de modele vii, suficiente pentru trasarea sensului existenței omului pe pământ.

Pe de o parte, confortul material, avântul tehnologic, șablonarea Bisericii pe activități social – caritative, contribuie semnificativ la neputința omului de a se angaja într-o viață duhovnicească, ascetică. Nici când, confortul material nu a fost mai mare decât în zilele noastre, după cum nici când în istorie, interesul față de teologie și cultură în general, nu a fost mai scăzut, ca și când bunăstarea materială și performanța culturală ar fi două chestiuni paralele antagonice. Din punct de vedere intelectual, constatăm, pe

de o parte, o elită culturală a celor puțini, iar pe de altă parte, un total dezinteres față de carte, pentru cei mulți. Asistăm la dispariția clasei de mijloc, la apariția unei socioetăți și culturi antagonice.

Din punct de vedere bisericesc, în zilele noastre, la presiunea societății, poate, asistăm la focusarea bisericii pe trei mari probleme. Pe de o parte, afirmarea identității eclesiale și a rostului bisericii în societate, pe de altă parte, probleme legate de ecumenism și dialog inter – religios, iar pe de altă parte, accentuarea activităților social – filantropice ale Bisericii, ca efect al existenței unei anumite pături sociale tot mai sărace.

Societatea post – modernă a devenit o realitate greu de definit. Sincretismul religios, pluralismul socio – cultural, dublat de libertatea de exprimare – prin care se poate afirma orice și nega totul, fără consecințe personale -, care s-ar traduce mai degrabă, nu prin termenul de libertate, ci prin termenul de libertinaj, generează, ca efect, o stare de indiferență față de valorile trecutului, respectiv *dreptul* societății de a contesta absolut orice, care duce la o acută criză de sens a vieții personale.

În acest context, deloc favorabil, mesajul Evangheliei lui Hristos trebuie să răzbată și să ajungă la inima omului. Învățătura Bisericii este de acum foarte bine cristalizată. Cu toate acestea, Biserica se confruntă cu dificultatea transmiterii, în mod viu, a mesajului Evangheliei, în mod paradoxal, în condițiile în care informația religioasă poate să ajungă extrem de rapid în orice colț al lumii. Însă, Biserica nu transmite informații. Ea transmite viață și conținuturi de viață. Biserica dăruiește lumii o perspectivă veșnică a vieții. Modalitatea de transmitere a vieții, însă, este extrem de dificilă, în condițiile în care persoana umană este deja plină de conținut de viață materială.

Așadar, considerăm că este absolut necesară o reorientare și re poziționare a locului pe care Biserica îl ocupă în societate, în contextul noilor realități sociale, căutând a acorda societății soluții viabile la dilemele cu care se confruntă persoana umană. Constatăm, cu bucurie, faptul că, Biserica a început să înțeleagă fenomenul acesta, ieșind în întâmpinarea societății prin tot felul de acțiuni și

activități care deschid Biserica, lumii, acceptând, cu un mai mare pogorământ, noua societate care se prefigurează.

Omul este o ființă creată de Dumnezeu, cu capacități nelimitate, chiar și în materialitate. La fel și societatea în care trăiește, oferă omului posibilități nelimitate de exprimare a personalității sale, prin care omul caută veșnicia, mai mult sau mai puțin conștient de acest lucru. Un lucru este cert: Biserica deține adevărul despre om, căutând mereu metodele cele mai potrivite timpului concret de existență, în ceea ce privește transmiterea acestui adevăr, lumii.

Am căutat, în acest capitol final, atât să zugrăvesc un tablou general cu privire la societatea contemporană și la crizele de identitate prin care trece omul, cât și să definesc, pe cât posibil, metodele prin care Biserica poate să iasă întru întâmpinarea societății și a problemelor omului, înțelegând că nu mai poate să ofere răspunsuri la întrebările pe care nimeni nu și le mai pune, ci dimpotrivă, cât și noile tendințe de cercetare și dezvoltare teologică și perspectivele pe care aceasta le deschide, totul într-o viziune cât se poate de ortodoxă.

La finalul lucrării, consider că respectivul studiu contribuie, fie măcar cât de puțin, alături de alte lucrări de specialitate, la o mai bună înțelegere a Ființei dumnezeiești, a ființei omenești, a Persoanei divine și a persoanei umane, în amalgamul de învățături contemporane cu privire la om, toate acestea pe baza teologiei celor doi mari teologi, Părintele Dumitru Stăniloae și profesorul Christos Yannaras, în lumina învățăturii Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți ai Bisericii.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

I. Izvoare

1. *Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune la Bisericii Ortodoxe Române, 1991.
2. Stăniloae, Dumitru, *Opere complete*, vol. I – VIII, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2012-2014.
3. Stăniloae, Preot Prof. Dr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996.
4. Stăniloae, Preot Prof. Dr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997.
5. Stăniloae, Preot Prof. Dr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997.
6. Stăniloae, Dumitru, *Trăirea lui Dumnezeu în Ortodoxie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000.
7. Stăniloae, Preot Profesor Dumitru, *Sfânta Treime sau la început a fost iubirea*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2012.
8. Stăniloae, Preot Prof. Acad. Dr. Dumitru, *Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei, 1991.
9. Stăniloae, Pr. Prof. Dumitru, „Hristologie și iconologie în disputa din secolele VIII – IX”, în rev. *Studii teologice*, seria a II-a, anul XXXI, nr. 1-4, ianuarie – aprilie, București, 1979.
10. Stăniloae, Pr. Prof. Dumitru, „Biserica universală și sobornicească”, în rev. *Ortodoxia*, anul XVIII nr. 2, aprilie-iunie, București, 1966.
11. Stăniloae, Pr. Prof. Dumitru, „Revelația ca dar și ca făgăduință”, în rev. *Ortodoxia*, anul XXI, nr. 2, aprilie-iunie, București, 1969.
12. Yannaras, Christos, *Contra religiei*, București, Editura Anastasia, 2011.

13. Yannaras, Christos, *Libertatea moralei*, București, Editura Anastasia, 2002.
14. Yannaras, Christos, *Heidegger și Areopagitul*, București, Editura Anastasia, 1996.
15. Yannaras, Christos, *Abecedar al credinței*, București, Editura Bizantină, 2007.
16. Yannaras, Christos, *Adevărul și unitatea Bisericii*, București, Editura Sophia, 2009.

II. Bibliografie consultativă

1. Atanasie cel Mare, Sfântul, *Cuvânt împotriva elinilor XXXI, Scrieri*, partea I, în *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol.15, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Al Bisericii Ortodoxe Române, 1987.
2. Atudorei, Pr. Ioan Leonardo, *Antropocentrism și teocentrism în opera părintelui Dumitru Stăniloae*, Iași, Editura Doxologia, 2014.
3. Andruțos, Hristu, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*, trad. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Sibiu, Editura Tipografiei Arhidiecezane, 1930.
4. Baconsky, Teodor și Tătaru – Cazaban, Bogdan, (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei*, București, Editura Anastasia, 2003.
5. Bartoș, Emil, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 2002.
6. Bădiliță, Cristian, *Glafire – nouă studii biblice și patristice*, Iași, Editura Polirom, 2008.
7. Berdiaev, Nikolai, *Spirit și libertate – încercare de filosofie creștină*, București, Editura Paideia, 2009.
8. Berdiaev, Nikolai, *Împărăția spiritului și împărăția cezarului*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994.
9. Berdiaev, Nikolai, *Sensul creației*, București, Editura Humanitas, 1992.

10. Berger, Ieromonah Calinic, *Teognosia – sinteza dogmatică și duhovnicească a părintelui Dumitru Stăniloae*, Sibiu, Editura Deisis, 2014.
11. Bernea, Ernest, *Dialectica spiritului modern*, București, Editura Vremea, 2007.
12. Bielawski, Maciej, *Părintele Dumitru Stăniloae, o viziune filocalică despre lume*, Sibiu, Editura Deisis, 1998.
13. Blane, Andrew, *Părintele Georges Florovski – schiță biografică -*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2013.
14. Blackburn, Simon, *Dicționar de filosofie*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999.
15. Bobrinskoy, Preot Profesor Boris, *Taina Preasfintei Treimi*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005.
16. Buchiu, Preot prof. dr.Ștefan, *Cunoașterea apofatică în gândirea Părintelui Stăniloae*, București, Editura Basilica, 2013.
17. Bulgakov, Macarie, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I – II, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1886 – 1887.
18. Bulgakov, Serghei, *Ortodoxia*, București, Editura Paideia, 1997.
19. Chițescu, Nicolae, *Omul în perspectiva desăvârșirii – studii de teologie dogmatică*, Cluj Napoca, Editura Renașterea, 2010.
20. Chițescu, Prof. N, Peteruță, Pr. Prof. I, Todoran, Pr. Prof. Isidor, *Teologia dogmatică și simbolică*, vol. I – II, Cluj – Napoca, Editura Renașterea, 2008 – 2010.
21. Colțescu, Viorel, *Istoria filosofiei*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2002.
22. Crainic, Nichifor, *Cursurile de mistică*, Sibiu, Editura Deisis, 2010.
23. Crainic, Nichifor, *Dostoievski și creștinismul rus*, Constanța, Editura Sfinții Martiri Brâncoveni, 2013.

24. Damaschin, Sfântul Ioan, *Dogmatică*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1943.
25. Deseille, Părintele Placide, *Credința în Cel nevăzut*, Iași, Editura Doxologia, 2013.
26. Detienne, M., *Stăpânitorii de adevăr din Grecia antică*, București, Editura Symposion, 1996.
27. Drăgulin, preot prof. dr. Gheorghe I, *Preotul academician profesor Dumitru Stăniloae, mărturisitor al dreptei credințe în țară și străinătate*, București, Editura Basilica, 2015.
28. *Enciclopedia Universală Britanică*, vol. 11, București, Editura Litera, 2010.
29. Evdokimov, Paul, *Femeia și mântuirea lumii*, București, Editura Christiana, 1995.
30. Evdokimov, Paul, *Hristos în gândirea rusă*, București, Editura Symbol, 2001.
31. Evdokimov, Paul, *Iubirea ne bună a lui Dumnezeu*, București, Editura Sophia, 1997.
32. Evdokimov, Paul, *Ortodoxia*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996.
33. Evdokimov, Paul, *Rugul aprins*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1994.
34. Felmy, Karl Christian, *Dogmatica experienței eclesiale – Înnoirea teologiei ortodoxe contemporane*, Sibiu, Editura Deisis, 1999.
35. *Filocalia*, vol. I-XII, București, Editura Humanitas, 1999 – 2009.
36. Florenski, Pavel, *Iconostasul*, București, Editura Anastasia, 1994.
37. Florenski, Pavel, *Stâlpul și Temelia Adevărului*, Iași, Editura Polirom, 1999.
38. Frunză, Sandu, *Experiența religioasă în gândirea lui Dumitru Stăniloae. O etică relațională*, București, Editura Eikon, 2016.

39. Guthrie, W.K.C., *O istorie a filosofiei grecești*, vol. II, București, Editura Teora, 1999.
40. Hegel, G.W.F., *Prelegeri de istorie a filosofiei*, vol. I, București, Editura Academiei, 1963.
41. Henry, Michel, *Întrupare – o filosofie a trupului*, Sibiu, Editura Deisis, 2003.
42. Hierotheos, Mitropolit de Nefpaktos, *Persoana în tradiția ortodoxă*, Bacău, Editura Bunavestire, 2002.
43. Hierotheos, Mitropolit de Nefpaktos, *Dogmatica empirică a Bisericii Ortodoxe Sobornicești, după învățăturile prin viu grai ale Părintelui Ioannis Romanidis*, vol.I, Iași, Editura Doxologia, 2014.
44. Ică, Diac. Asist. Ioan I. Jr. (coord.), *Persoană și comuniune – prinos de cinstire Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, Sibiu, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Sibiu, 1993.
45. Ioja, Cristinel, *O istorie a dogmaticii în teologia ortodoxă română*, vol. II, București, Editura Pro Universitaria, 2013.
46. Ioniță, Pr. Prof. Dr. Viorel, *Hotărârile întrunirilor panortodoxe din 1923 până în 2009 – Spre Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe*, București, Editura Basilica, 2013.
47. Ioniță, Pr. Prof. Dr. Viorel (coord.), *Teologia ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2011.
48. Lacoste, Jean- Yves, *Fenomenalitatea lui Dumnezeu*, Sibiu, Editura Deisis, 2011.
49. Larchet, Jean-Claude, *Persoană și natură – Sfânta Treime – Hristos – Omul*, București, Editura Basilica, 2013.
50. Lemeni, Adrian și Mihalache, diac. Adrian Sorin (coord.), *Realitatea și semnificația spațiului, abordare teologică, filosofică și științifică*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2014.
51. Lossky, Vladimir, *Introducere în Teologia Ortodoxă*, București, Editura Enciclopedică, 1993.

52. Lossky, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, București, Editura Bonifaciu, 1998.
53. Lossky, Vladimir, *Vederea lui Dumnezeu*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1995.
54. Louth, Andrew, *Originile tradiției mistice creștine – de la Platon la Dionisie Areopagitul*, Colecția Mistica, Sibiu, Editura Deisis, 2002.
55. Mantzaridis, Georgios I., *Globalizare și universalitate – himeră și adevăr -*, București, Editura Bizantină, 2002.
56. Matsoukas, Nikos, *Introducere în gnoseologia teologică*, București, Editura Bizantină, 1997.
57. Matsoukas, Nikolaos, *Istoria Filosofiei bizantine*, București, Editura Bizantină, 2003.
58. Matsoukas, Nikos, *Teologia dogmatică și simbolică*, vol. II, București, Editura Bizantină, 2006.
59. Moga, pr. Ioan, *Sfânta Treime între Apus și Răsărit, despre Filioque și alte dileme teologice*, Cluj – Napoca, Editura Eikon, 2012.
60. Moreschini, Claudio, *Istoria filosofiei patristice*, Iași, Editura Polirom, 2009.
61. Nellas, Panayotis, *Hristos, dreptatea lui Dumnezeu și îndreptarea noastră*, Sibiu, Editura Deisis, 2012.
62. Nellas, Panayotis, *Omul – animal îndumnezeit*, Sibiu, Editura Deisis, 2002.
63. Nellas, Panayotis, *Ortodoxia – divino-umanism în acțiune*, Sibiu, Editura Deisis, 2013.
64. Patapievici, H. R., *Discernământul modernizării – 7 conferințe despre situația de fapt*, București, Editura Humanitas, 2004.
65. *Patericul*, Alba – Iulia, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Alba – Iulia, 1999.
66. Pălimaru, Cătălin (ed.), *Părintele Dumitru Stăniloae, teolog al profunzimilor*, Cluj, Editura Renașterea, 2012.

67. Pomazanski, pr. Mihail, *Teologia dogmatică ortodoxă*, București, Editura Sofia, 2009.
68. Popovici, Sf. Iustin, *Abisurile gândirii și simțirii umane*, București, Editura Sophia, 2013.
69. Popovici, Sf. Iustin, *Biserica Ortodoxă și ecumenismul*, Suceava, Fundația Iustin Pârvu, 2012.
70. Popovici, Sf. Iustin, *Credința ortodoxă și viața în Hristos*, Galați, Editura Bunavestire, 2003.
71. Popovici, Sf. Iustin, *Omul și Dumnezeu-Om*, București, Editura Sophia, 2010.
72. Presocraticii, *Fragmentele eleaților*, Parmenide , București, Editura Univers, 1998.
73. Radu, Pr. Prof. Univ. Dr. Dumitru Gh., *Despre înnoirea și îndumnezeirea omului în Hristos*, Craiova, Editura Mitropolia Olteniei, 2007.
74. Remete, George, *Ființa și credința*, vol. II, București, Editura Paideea, 2015.
75. Romanides, Pr. Ioannis, *Dogmatica patristică ortodoxă*, Sibiu, Editura Ecclesiast, 2010.
76. Rose, Seraphim, *Nihilismul și Revelația lui Dumnezeu în inima omului*, București, Editura Anastasia, 1997.
77. Rupnik, Marko Ivan, *Cuvinte despre om, Persoana – ființă a Paștelui*, Sibiu, Editura Deisis, 1997.
78. Savin, Ioan, Gh., *Mistica apuseană*, Sibiu, Editura Tipografiei Eparhiale Sibiu, 1996.
79. Schmemmann, pr. prof. Alexander, *Pentru viața lumii, sacramentele și Ortodoxia*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.
80. Schonborn, Christoph, *Icoana lui Hristos*, București, Editura Humanitas, 2011.
81. Sopko, Andrew J., *Profetul ortodoxiei romeice – teologia Părintelui Ioannis Romanides*, Cluj – Napoca, Editura Renașterea, 2015.
82. Spidlik, Tomas, *Marii mistici ruși*, Galați, Editura Episcopiei Dunării de Jos, 1997.

83. Sterea, Preot, Dr. Tache, *Teologia dogmatică și simbolică*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2003.
84. Todoran, Pr. Prof. Dr. Isidor și Arhid. Prof. Dr. Ioan Zăgreanu, *Dogmatica ortodoxă*, Cluj, Editura Arhiepiscopala, 1997.
85. Toma, Ștefan, Lucian, *Tradiție și actualitate la pr. Dumitru Stăniloae*, Sibiu, Editura Agnos, 2008.
86. Toroczkai, Ciprian Iulian, *Tradiția patristică în modernitate*, Sibiu, Editura Andreiană, 2008.
87. Toroczkai, Ciprian Iulian, *Teologia rusă din diaspora*, Sibiu, Editura Agnos, 2005.
88. Tulcan, Pr. Prof. dr. Ioan, *Eclesiologia ortodoxă în teologia românească contemporană. Aspecte, implicații, tendințe*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2010.
89. Tulcan, Preot Prof. Dr. Ioan, *Misterul mântuirii în Hristos și în Biserică*, Arad, Editura Multimedia, 2000.
90. Tulcan, Preot dr. Ioan, *Profesorul dr. Ilarion V. Felea ca apologet*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2006.
91. Tulcan, Preot Prof. Dr. Ioan, *Unitatea Bisericii și temeurile ei dogmatice în Teologia Ortodoxă și Evanghelică – Luterană mai nouă*, Arad, Editura Multimedia, 1999.
92. Uspensky, Leonid, *Teologia icoanei*, Cluj – Napoca, Editura Renașterea/ Editura Patmos, 2012.
93. Vasilios, arhimandritul, *Intrarea în Împărăție sau modul liturgic*, Sibiu, Editura Deisis, 2007.
94. Vlad, Pr. Dr. Vasile, *Asumarea (post)modernității, perspectivă teologică asupra istoriei*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2010.
95. Vlăduțescu, G., *Deschideri către o posibilă ontologie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
96. Zizioulas, Ioannis, *Ființa eclesială*, București, Editura Bizantină, 2007.

III. Studii

1. Achimescu, Pr. Nicolae, „Biserica într-o societate tot mai pluralistă și individualizată”, în Adrian Lemeni și diac. Adrian Sorin Mihalache, (coord.), *Realitatea și semnificația spațiului, abordare teologică, filosofică și științifică*, București, Editura Basilica, 2014
2. Aubenque, Pierre, „Actualitatea problemei ființei ca transcendentă”, în Corneliu Mircea și Maria Țenchea (coord.), *Dialoguri despre ființă*, Timișoara, Editura Amarcord, 1995.
3. Bria, pr. Prof. Dr. Ion, „Metoda „teologică” a părintelui Stăniloae”, în rev. *Ortodoxia*, anul LIV, nr. 3-4, iulie-decembrie, București, 2003.
4. Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ștefan, „Cosmologia în opera părintelui Stăniloae și implicațiile ei ecologice”, în rev. *Ortodoxia*, anul LIV, nr. 3 – 4, iulie – decembrie, București, 2003.
5. Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ștefan și Ioja, conf. Dr. Cristinel, „Dezvoltarea studiilor de teologie dogmatică”, în *Teologia ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, coord. Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță, București, Editura Basilica, 2011
6. Bulgakov, Serghei, „Despre părintele Pavel Florenski”, în Pavel Florenski, *Iconostasul*, București, Editura Anastasia, 1994.
7. Charlier, Dom Celestin, „O prietenie în duh”, în Paul Evdokimov, *Rugul aprins*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1994.
8. Citirigă, pr. conf. Dr. Vasile, „Taina omului și tragedia lui în epoca postmodernă”, în rev. *Ortodoxia*, anul LVII, nr. 3-4, iulie-decembrie, București, 2006.
9. Clement, Olivier, „Cel mai mare teolog ortodox al secolului XX”, în rev. *Ortodoxia*, anul LIV, nr. 3 – 4, iulie – decembrie, București, 2003.

10. Codoban, Aurel, „Ființa și sacrul”, în Corneliu Mircea și Maria Țenchea (coord.), *Dialoguri despre ființă*, Timișoara, Editura Amarcord, 1995.
11. Cristescu, lect. Dr. Vasile, „Înțelegerea umanului în filosofia modernă și poziția creștină față de ea”, în rev. *Ortodoxia*, anul LVII, nr. 3-4, iulie-decembrie, București, 2006.
12. Cristescu, lect. Dr. Vasile, „Aspecte antropologice în gândirea teologică apuseană și răsăriteană de astăzi”, în rev. *Ortodoxia*, anul LVII, nr. 1-2, ianuarie – iunie, București, 2006.
13. Drăgușin, Nicolae, „recenzie” la Christos Yannaras, *Adevărul și unitatea Bisericii*, București, Editura Sofia, 2009, în rev. *Studii Teologice*, seria a III-a, anul X, nr. 4, octombrie-decembrie, București, 2004.
14. Florea, Ierom. Lucian, „Participarea și contribuția Bisericii Ortodoxe Române la Conferințele interortodoxe în prima jumătate a secolului XX”, în *Ortodoxia*, XIV (1962).
15. Galeriu, pr. Constantin N., „Teologia ortodoxă română contemporană – coordonate și sinteză”, în *Ortodoxia*, anul XXVIII, nr. 3-4, iulie-decembrie, București, 1976.
16. Grigorie de Nyssa, sf., „Epistolă către fratele său Petru, despre diferența dintre ființă și ipostas”, anexa II, în Sfântul Teodor Studitul, *Iisus Hristos prototip al icoanei Sale*, Alba Iulia, Editura Deisis, 1994.
17. Hărănguș, Cornel, „Întrebări și proceduri în ontologia ființei”, în Corneliu Mircea și Maria Țenchea (coord.), *Dialoguri despre ființă*, Timișoara, Editura Amarcord, 1995.
18. Holbea, arhid. Dr. Gheorghe, „Integrarea teologică a filosofiei în opera părintelui Dumitru Stăniloae”, în rev. *Ortodoxia*, anul LIII, nr. 1-2, ianuarie-iunie, București, 2002.
19. Ică I. Jr. Diac, „Iconologia bizantină între politică imperială și sfințenie monahală”, studiu introductiv, în, Sfântul Teodor Studitul, *Iisus Hristos, prototip al icoanei Sale*, Alba Iulia, Editura Deisis, 1994.

20. Ică I. Jr., Diac. Asist. Ioan, „Persoană sau/ și Ontologie în gândirea ortodoxă contemporană”, în *Persoană și comuniune-prinos de cinstire Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, Sibiu, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Sibiu, 1993.
21. Ică jr., Arhid. Prof. dr. Ioan I., „Teologia ortodoxă modernă și contemporană – momente, figuri, parcurs, interpretare”, în *Teologia Ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, coord. Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță, București, Editura Basilica, 2011.
22. Ică jr. Ioan I, „Îndumnezeirea omului, P. Nellas și conflictul antropologiilor”, studiu introductiv în Panayotis Nellas, *Omul – animal îndumnezeit*, Sibiu, Editura Deisis, 1994.
23. Joantă, Î.P.S. Serafim, Mitropolit al Mitropoliei Ortodoxe Române pentru Germania și Europa Centrală, „Părintele Dumitru Stăniloae și isihasmul românesc în secolul al XX-lea”, în Teodor Baconsky și Bigdan Tătaru – Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei*, București, Editura Anastasia, 2003.
24. Lemeni, Adrian, „Spațiul – realitate a comuniunii întemeiate prin Logosul întrupat”, în, Adrian Lemeni și diac. Adrian Sorin Mihalache (coord.), *Realitatea și semnificația spațiului, abordare teologică, filosofică și științifică*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2014.
25. Marinescu, Prof. Dr. Adrian, „Patrologia și studiile de specialitate în cadrul Ortodoxiei din secolul al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea. Școli și direcții de cercetare”, în, Pr. Prof. Dr. Ioniță Viorel (coord.), *Teologia ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2011.
26. Mihoc, Pr. Prof. Dr. Vasile, „Dezvoltarea studiilor biblice”, în, Pr. Prof. Dr. Ioniță Viorel (coord.), *Teologia ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2011.

27. Moș Pr. Grigore Dinu, „Părintele Ioannis Romanides, reprezentant de seamă al renașterii neopatrstice din secolul al XX-lea”, studiu introductiv în Andrew J. Sopko, *Profetul ortodoxiei romeice, teologia părintelui Ioannis Romanides*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2015, p. 5.
28. Pleșu, Andrei, *Nikolai Berdiaev: „Un liber cugetător credincios”*, în Nikolai Berdiaev, *Sensul creației*, București, Editura Humanitas, 1992.
29. Pop, protos. Drd. Irineu, „Omul nou și umanitatea în Hristos prin lucrarea Duhului Sfânt”, în rev. *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XLI – nr.4 – iulie – august, București, 1989.
30. Popa, pr. lect. Dr. Gheorghe, „Înnoirea discursului teologic – o exigență a teologiei contemporane”, în *Ortodoxia*, anul LIV, nr. 1-2, ianuarie-iunie, București, 2003.
31. Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, „Esența sintezei dogmatice a Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în rev. *Studii teologice*, seria a II-a, anul XXXV – nr. 7- 8, iulie – octombrie, București, 1983.
32. Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, „Centralitatea lui Hristos în gândirea Părintelui Stăniloae. Importanța ei pentru Creștinism și lumea actuală”, în rev. *Ortodoxia*, anul LIV, nr. 3 -4, iulie – decembrie, București, 2003.
33. Remete, pr. Prof. dr George, „Observații privind specificul gândirii părintelui Dumitru Stăniloae”, în rev. *Ortodoxia*, anul LIV, nr, 3 – 4, iulie – decembrie, București, 2003.
34. Stăniloae, pr. Dumitru, Chițescu Nicolae, Todoran, pr. Isidor, Ică Ioan, Bria Ion, „Teologia Dogmatică în Biserca Ortodoxă Română în trecut și azi”, în *Ortodoxia*, anul XXIII, nr. 3, iulie – septembrie, 1971.
35. Șerbănescu, Pr. Nicolae I., „Biserica Ortodoxă Română și Mișcarea Ecumenică”, în *Ortodoxia*, XIV (1962), 1 – 2.
36. Teșu, pr. Conf. Dr. Ioan C., „Teologia părintelui profesor Dumitru Stăniloae, o teologie a iubirii și a dăruirii, a rugăciunii și a desăvârșirii”, în rev. *Ortodoxia*, anul LIV, nr. 3 – 4, iulie – decembrie, București, 2003.

37. Vasilescu, Emilian, „Apologeți creștini. Dumitru Stăniloae”, în *Părintele Dumitru Stăniloae în conștiința contemporanilor – mărturii, evocări, amintiri*, Iași, Editura Trinitas, 2003.
38. Vieillard-Baron, Jean-Louis, „Experiență poetică și experiență metafizică”, în Corneliu Mircea și Maria Țenchea, (coord.) *Dialoguri despre ființă*, Timișoara, Editura Amarcord, 1995.
39. Voicu, arhid. Prof. dr. Constantin, „Hristologia cosmică după învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în rev. *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XLI – nr.4 – iulie – august, București, 1989.
40. Ware, Kallistos, „Experiența lui Dumnezeu în „Teologia dogmatică” a părintelui Dumitru Stăniloae”, în rev. *Orthodoxia*, anul LIV, nr. 3 – 4, iulie – decembrie, București, 2003.
41. Ware, Kallistos, „Educația teologică în Scriptură și la Sfinții Părinți”, în *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XLVI, nr. 4-6, iulie-decembrie, București, 1994.